

Bir Cumhuriyet Kazanımı: Atatürk Döneminde Telefon, Elektrik ve Rıhtım Şirketlerinin Millileştirilmesi

A Republic Achievement: Nationalization of Telephone, Electricity and Dock Companies in the Atatürk Era

Doktora Öğrencisi Yusuf Cihat ZORBACI¹

Öz

Cumhuriyetin ilk yıllarından itibaren ekonomide Türklerin, azınlıkların ve yabancıların yerini alması hükümetin hedeflerinden birisi olmuştur. Bununla birlikte Atatürk döneminde bir millileştirme politikası ile hareket edilerek birçok alanda yabancıların elinde olan şirketler satın alınmıştır. Bu şirketlerin satın alınmasında güvenlik kaygılarıyla birlikte bazı işletmeler hakkında oluşan yolsuzluk iddiaları da rol oynamıştır. Bundan başka bu işletmelerin şehirlere hizmet hususunda yetersiz kaldıkları, şehir halkına hizmet için gerekli özeni göstermedikleri ve tesisatların bakım ve gelişimini yeterince önemsemedikleri mazbatalardan anlaşılmaktadır. Milletvekilleri yaptıkları konuşmalarda yabancılara verilen bu imtiyazların ülkede Türkleri ikinci sınıf konumuna düşürdüğüne dikkat çekmiştir. Bazı milletvekilleri bu imtiyazları kapitülasyonların bir türevi olarak gördüğünü meclis kürsüsünden ifade etmiştir. Vekiller bu müesseselerin Türk'ün yararına çalışmaktan çok yabancı hükümetlerin faydasını temin için uğraştıklarını, Türk işçi çalıştırmak yerine yabancıları işe alarak Türk Milletinin adı geçen alanlarda uzman yetiştirmesini de engellediklerini iddia etmiştir. Hükümet, bahsi geçen işletmeleri mümkün olduğunca ucuza alarak ekonomik açıdan bütçeye yük olmasını engellemek istemiştir. Atatürk döneminde telefon ve elektrik sektöründe İstanbul ve İzmir şirketleri satın alınmıştır. Diğer yandan Haydarpaşa, İzmir ve İstanbul rıhtımlarının alınmasıyla millileştirmede önemli adımlar atılmıştır. Bu dönemde rıhtım, elektrik ve telefon haricinde demiryolları ve maden işletmeleri de satın alınmıştır. Gazetelerin de bu satın alımları çoğu zaman birinci sayfada haber olarak yer verdikleri görülmektedir. Basının millileştirme hamlelerine genel itibarıyla olumlu bir bakış açısı ortaya koyduğu söylenebilir.

Anahtar Kelimeler: Elektrik, millileştirme, rıhtım, Türk, telefon

Makale Türü: Araştırma

Abstract

Since the first years of the Republic, the replacement of Turks, minorities and foreigners in the economy has been one of the goals of the government. However, in the Atatürk period, companies that were in the hands of foreigners in many areas were purchased by acting with a nationalization policy. Along with security concerns, corruption allegations against some businesses also played a role in the acquisition of these companies. In addition, it is understood from the certificates that these enterprises are inadequate in terms of serving the cities, that they do not show the necessary care to serve the people of the city, and that they do not care enough about the maintenance and development of their installations. In their speeches, the deputies drew attention to the fact that these privileges given to foreigners made the Turks a second class position in the country. Some deputies stated from the parliamentary rostrum that they see these privileges as a derivative of capitulations. The deputies claimed that these institutions were trying to provide the benefit of foreign governments rather than working for the benefit of the Turks, and they also prevented the Turkish Nation from raising experts in the aforementioned fields by hiring foreigners instead of hiring Turkish workers. The government wanted to buy the aforementioned businesses as cheaply as possible and prevent them from being an economic burden on the budget. Istanbul and Izmir companies were purchased in the telephone and electricity sector during the Atatürk period. On the other

¹Afyon Kocatepe Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, yczorbaci@gmail.com

Atf için (to cite): Zorbacı, Y. C. (2023). Bir Cumhuriyet kazanımı: Atatürk döneminde telefon, elektrik ve rıhtım şirketlerinin millileştirilmesi. *Afyon Kocatepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 25(100. Yılında Cumhuriyet Özel Sayısı), 69-82.

hand, important steps were taken in nationalization with the acquisition of Haydarpaşa, İzmir and İstanbul berths. During this period, railways and mining enterprises were purchased, in addition to the quay, electricity and telephone. It is seen that newspapers often place these purchases as news on the first page. It can be said that the press has a generally positive perspective on nationalization moves.

Keywords: Electricity, nationalization, dock, Turkish, telephone

Paper Type: Research

Giriş

Ekonomide milliyetçi politikalar, Balkan Savaşları sonrası İttihat Terakki yönetiminde başlamıştır. İttihatçılar, Türk'ü ön planda tutan bir ekonomi politikası takip etme kararı almışlardır. Balkan Savaşlarının yarattığı etki sebebiyle, yabancı ve azınlıkların ekonomideki etkisini kırmak amacıyla 1913-1914 yılları arasında Hüseyin Kazım Bey'in önderliğinde Müslüman Boykotajı uygulanmıştır. Bildiri ve risalelerle Müslümanların, gayrimüslim tüccarlardan alışveriş yapmaması çağrısında bulunulmuş, Müslüman esnafın isimlerini ve adreslerini içeren listeler hazırlanmıştır (Toprak, 1995, s.4-5).

Bunun yanı sıra yabancıların ekonomideki etkinliğini kırmak düşüncesi doğrultusunda 1 Ekim 1914'de kapitülasyonlar kaldırılmıştır (Zürcher, 2017, s.155). Birinci Dünya Savaşı döneminde 8 Mart 1915 tarihinde yayınlanan "Memalik-i Osmaniye'de Bulunan Ecnebilerin Hukuk ve Vezaifi Hakkında Kanun-ı Muvakkat" ile birlikte yasalarda Osmanlılara uygulanan vergiler yabancılar içinde geçerli hale gelmiştir. Ayrıca bu yasayla birlikte doktorluk, avukatlık, mühendislik ve öğretmenlik mesleğiyle uğraşan, okulu, gazetesi veya dergisi olan yabancıların Osmanlı yasa ve tüzüklerine tabi olma şartı getirilmiştir (Toprak, 1995, s.53-54).

Milli Mücadelenin ardından oluşan ortamda ise yabancılarla ve azınlıklara karşı bir temkinli tutum devreye girmiştir. Bunun nedeni azınlıkların, işgalcilerin işbirlikçisi olarak görülmesidir. Ekonomide yabancıların ve azınlıkların etkisini kırarak bir milli burjuvazi kurulmak istenmiştir (Bali, 2020, s.232). Bu doğrultuda 17 Şubat- 4 Mart 1923 tarihleri arasında gerçekleştirilen İzmir İktisat Kongresi önem arz etmektedir. Bu kongrede bir "Misakı İktisadi" ortaya konmuştur (Koraltürk, 2011, s.99). Bu misak; yurtiçinde güçlü bir sanayi kurmayı ve var olanları geliştirmeyi, özel girişimlere öncelik veren ve mülkiyet haklarına saygılı bir ekonomik sistem oluşturmayı amaç edinmiştir. Alınan kararların ayrıntılarına bakıldığında belirlenen ilkeler kısaca şunlardır; Yerli üretimin geliştirilmesi, lüks ithalattan kaçınılması, ekonomik gelişmeye katkı sağlayacaksa yabancı sermayeye izin verilmesi, tütün tarım ve ticaretinin serbest olması, aşarın kaldırılması yerine yeni bir vergi konması, iç gümrüklerin kaldırılması, ulaşımın geliştirilmesi ve sendika hakkının tanınmasıdır (Özçelik ve Tuncer, 2007, s.255-256).

Hükümet bu ilkeler doğrultusunda Ziya Gökalp'in yazılarında belirttiği gibi Müslüman-Türk müteşebbis sınıfının yaratılmasını temel gaye olarak görmüştür (Pamuk, 2020, s.180). Ülkenin ekonomisinin ağırlıklı olarak gayrimüslimlerin ve yabancıların elinde olması bu alanda bir Türkleştirme politikası ile hareket etmeyi zorunlu kılmıştır. Hükümet siyasi bağımsızlığın ekonomik bağımsızlık ile perçinlenmesi gerektiğini düşünmüştür. Bu doğrultuda yabancı sermaye şirketlerinin mümkün olduğu kadar devletleştirilmesi hem de iktisadi faaliyette gayrimüslim unsurların etkisinin azaltılması sağlanmaya çalışılmıştır (İnsel, 2020, s.769). Afet İnan da cumhuriyet ilan edildikten sonra Türk devletinin ekonomik gelişmeye iki yönden hız verdiğini belirtmiştir. Bunlardan birincisi millileştirme diğeri ise ulaşımdır (İnan, 1972, s.12).

Toynbee ise devleti yönetenlerin Osmanlı devrinde kapitülasyonlar ve ekonomide dışa bağımlılığın getirdiği zorlukların farkında olduğunu ve hükümetin ekonomi politikalarında kendi kendine yetebilme prensibi ile hareket ettiğini vurgulamıştır. Bu politikanın ulusu yabancılarla bağlı olmaktan, dışarıya karşı sorumluluklardan ve borçlardan kurtardığını aynı zamanda kendi kendine yeterli olma duygusunun da kazanılmasını sağladığını belirtmiştir (Toynbee, 2017, s.278).

Mustafa Kemal Atatürk, 1 Mart 1922 tarihinde mecliste yaptığı konuşmada ekonomi alanındaki önemli siyaset hedeflerinden birinin devletleştirme olduğunu söylemiştir. Bununla birlikte Türkiye'nin iktisadi hayatını boğan kapitülasyonların artık var olmadığını ve bundan sonra da var olamayacağını belirtmiştir. Gazi, memlekette ekonomi alanındaki Avrupa rekabeti nedeniyle ülkenin mahvolduğunu ve ihmal edildiğini de vurgulamıştır (Türkiye Büyük Millet Meclisi Zabıt Ceridesi (TBMMZC), Devre(D):1, Cilt (C):18, İnikat (İ):1, s.5-6).

Medeni Bilgiler kitabında da Atatürk, bireylerin elinde tekelleşme tehlikesi olan büyük işlerin düzgünce yapılabilmesi için devlet tarafından yönetilme ihtiyacının olabileceğini ifade etmiştir. Gazi, Demiryollarının, madenlerin, kanalların, deniz ulaşım şirketlerinin, ormanların ve bankaların millileştirilebileceğine dikkat çekmiştir. Bununla birlikte su, gaz ve elektrik işlerinin de yerel yönetimler tarafından yapılabileceğini açıklamıştır (Atatürk, 2010, s.76).

Atatürk'ün siyasi, sosyal ve ekonomi alanındaki icraatları milliyetçi düşüncesini ekseninde gerçekleştirmiştir. O, hamaset ve hayalcilikten uzak müreffeh ve modern bir Türkiye inşa etmek istemiştir (Kantar, 2019, s.2153).

Adalet Bakanı Mahmut Esat Bey'in Ödemiş'teki nutku da ekonomideki Türkleştirme politikasının göstergelerinden biri niteliğini taşımaktadır. Esat Bey, Cumhuriyet Halk Fırkası azası olmasının nedenlerinden birinin bu fırkanın, memleketin maddi manevi varlıklarını, yabancıların elinden alarak Türk Milletine vermesi olarak göstermiştir. Düne kadar vapurlarda, demiryollarında memleketin bütün ticari müesseselerinde, hakimiyetin Türk olmayanların elinde bulunduğunu, bu tabloyu Cumhuriyet Halk Fırkasının değiştirdiğini söylemiştir. Düne kadar yabancıların yanında amelelik yapan Türklerin bağ, bahçe ve mülk sahibi olduğunu ifade etmiştir. Yine fırkanın esasen efendi olan Türk Milletine mevkisini iade ettiğini beyan etmiştir. Memleketin efendisinin Türkler olduğunu, öz Türk olmayanların, Türk vatanında yalnızca hizmetçi, köle olmaya haklarının bulunduğunu belirtmiştir (Hakimiyeti Milliye,19 Eylül 1930, s.3).

Bayındırlık Bakanı Ali Çetinkaya ise yazısında Osmanlı Devleti zamanında şirketlerin siyasi emellere istinaden ülkeye geldiğini belirtmiştir. Bunların başlıca gayesinin halka hizmet değil, para kazanmak olduğuna dikkat çekmiştir. Türk Cumhuriyetinin yabancı sermayeyi teşvik etmekle birlikte milli sermayenin büyümesi içinde çaba harcadığını ifade etmiştir. Çetinkaya, cumhuriyet rejiminin halkın ihtiyaçları ve faydasını gözettiğini, imparatorluk rejimi gibi ihmalkar ve hareketsiz kalmayacağını, bu nedenle halkın yararına olmayan yabancı şirketlerin millileştirilme siyasetinin gayet tabii olduğu yorumunda bulunmuştur (Cumhuriyet, 8 Şubat 1937, s.7).

Bu makale Atatürk döneminde elektrik, telefon ve rihtim şirketlerinin millileştirilme aşamalarını ele almaktadır. Belirtilenler dışında kalan maden, demiryolu gibi diğer alanlardaki şirketlerin millileştirilmesi çalışmaya dahil değildir. Bu çalışmanın amacı belirtilen alanlarda gerçekleştirilen millileştirmelerin nasıl ve hangi şartlarla gerçekleştirildiğini ortaya koymaktır. Bununla birlikte dönemin gazetelerinin ve milletvekillerinin millileştirmelere dair bakış açısı incelenmiştir. Makalede ağırlıklı olarak meclis zabıt ceridelerinden, düsturlardan ve gazetelerden faydalanılmıştır. Bunun dışında konuyla ilgili olarak arşiv belgelerinden de yararlanılmıştır. Makale iki başlıktan oluşmaktadır. Birinci başlıkta telefon ve elektrik şirketlerinin millileştirilmesi, ikinci başlıkta ise rihtim şirketlerinin millileştirilmesi ele alınmıştır.

1. Telefon ve Elektrik Şirketlerinin Millileştirilmesi

Cumhuriyetin ilanından sonra Türkiye'de telgraf ve telefon hususundaki ilk kanuni düzenleme 4 Şubat 1924 tarihli 406 sayılı yasa olmuştur. Bu yasayla birlikte Türkiye Cumhuriyeti sınırları dahilinde telgraf ve telefon tesis ve işletme yetkisi hükümet inhisarına alınmıştır. Mevcutta bulunan ve gelecekte vücuda getirilecek her tür telgraf ve telefon işletmesi bu inhisar dahilinde sayılmıştır. Bu konuda uygulama yetkisi ise Posta, Telgraf ve Telefon

İdaresi'ne verilmiştir. Bununla birlikte bazı şartların sağlanması koşuluyla hükümet imtiyaz alan şirketlerin faaliyetine izin verilmiştir (Düster, Cilt:5, s.599).

Kanunun gerekçesinde telgraf ve telefon işlerinin bazı hükümetlerce şirketlere imtiyaz olarak verildiğini, fakat bunun birçok sıkıntının ortaya çıkmasına neden olduğundan bahsedilmiştir. Hükümetlerin meydana gelen olumsuz durumlar neticesinde bu şirketleri satın alarak tekrar işletme haklarını ele aldığına değinilmiştir. Telgraf ve telefon işletmeleri hususundaki bu bakış açısı sonraki yıllarda gerçekleştirilen millileştirme politikasının temelini oluşturmuştur (TBMMZC, D:2, C:5, İ:86, s.196-197).

Hükümetin yabancıların elinde bulunan imtiyazlardan biri olan İstanbul Telefon Şirketini satın alarak millileştirilmesi bu alanda yapılan ilk icraattır. Millileştirilen İstanbul Telefon Türk Anonim Şirketi, 1911'de Herbert Lows Webb tarafından kurulmuştur (Yüçetürk, 2011, s.292). Şirket, Anadolu Kavağında Pendik'e, Yeşilköy'den Rumeli Kavağına kadar kapsayan alanda merkezi bataryalı şebeke ve santral kurma ve işletme hakkını 30 yıllığına almıştır. Müessese, santral merkezlerini bir buçuk yılda kuracağını, gelirin %15'ini üç ayda bir hükümete vereceğini, on senenin ardından da idari çalışanlar hariç olmak üzere yabancı personel çalıştırmayacağını iç tüzüğünde belirtmiştir (Hut, 2015, s.559).

İstanbul Telefon Şirketi, Western Electric Company, Fransız Porle Kesplo Atasyon de Pruse de Tomson Hüston, British Insulated Helsby Cables Limited Company ve National Telephone Company Limited şirketlerinin ortaklığı sonucunda bir konsorsiyum olarak var olmuştur. Şirket kurulmasının ardından İstanbul, Beyoğlu ve Kadıköy'de üç ana santral kurmuş ve 1913 yılından itibaren bu santralleri işletmeye başlamıştır (Karakışla, 2014, s.25-26). Birinci Dünya Savaşı sırasında bu işletmeye hükümet tarafından el konulmasının ardından 1919'da imtiyaz hakları geri verilmiştir (Bozdemir, 2011, s.189).

Devlet arşivlerinde bulunan 1926 yılında İstanbul Telefon Şirketi hususundaki bir belge işletmenin ekonomik olarak bu yıllarda zorluk yaşadığını göstermektedir. Müessese, İçişleri Bakanlığına yazdığı tezkerede ekonomik sıkıntıların halledilmesi için, imtiyaz süresinin uzatılmasını, hükümetin şirketi satın alabilmesine dair sözleşme maddesinin iptalini, yabancı memur istihdamına izin verilmesini ve tarifelerinin İngiliz dalgalanmasına göre belirlenmesini istemiştir. Maliye bakanlığından tayin olunan bir müfettiş, hukuk müşaviri ve Posta Telgraf Müdürlüğünden müteşekkil bir heyet yaptığı tetkikat neticesinde imtiyaz süresinin uzatılmasının mümkün olmadığına, hükümetin satın alma hakkının iptal edilmesine dair isteğin uygun görülmediğine, alanında uzman olması şartıyla yüzde beşe kadar yabancı memur istihdamına izin verilmesine, İngiliz lirasına göre tarifelerin ücretlendirilmesi talebinin kabul edilmesinin doğru olacağını belirtmiş, bunun sonucunda tetkikler neticesinde uygun görülen düzenlemeler onaylanmıştır (Başbakanlık Cumhuriyet Arşivi (BCA); 30-18-1-1-22-76-8).

Cumhuriyetin ilanından sonra Kartal ve Heybeliada santrallerini de hizmete açan şirket buna rağmen nüfusun ihtiyaçlarını karşılamaktan uzak ve teknolojik açıdan da yetersiz kalmıştır. Hükümetin, telefon sektörünün gelişmesi hususundaki istekleri karşısında şirket yine devletten yardım beklemiştir (Kubilay, 2017, s.51). 1931 yılında kararname ile şirketin Beyoğlu ve Kadıköy santralleri için otomatik telefon malzemesi, alet, edevat ve malzeme ithal etmesine izin verilmiştir (BCA); 30-18-1-2-24-77-1). İşletme, 1931 yılında Kadıköy, İstanbul ve Beyoğlu santrallerini otomatikçe çevirebilmesine rağmen diğer santrallerinde ancak yarı otomatik sistem kurabilmiştir (Alşan, 1990, s.411).

Şirketle yapılan sözleşmede, eğer hükümet işletmeyi satın almak isterse bunu önceden şirkete tebliğ etmesi gerektiği yirmi altıncı maddede yer almıştır. Bu madde doğrultusunda 12.07.1934 tarihli kararnamede hükümetin telefon şirketini satın almaya karar verdiği ve bu gelişmenin işletmeye tebliğine değinilmiştir (BCA); 30-18-1-2-46-50-19). Bu müessesenin satın alınması Resmi Gazetede 17 Haziran 1936'da yayınlanmıştır. Satın alma görüşmelerini Türkiye Cumhuriyeti Hükümeti adına Bayındırlık Bakanı ve Afyon Milletvekili olan Ali Çetinkaya, şirket adına ise Jean Boyau gerçekleştirmiştir (Düster, Cilt:17, s.1290-1291).

Mukavelenin birinci maddesine göre şirket, bütün tesisatını, santrallerini, arsalarını, binalarını, atelyelerini, alet edevatlarını, eşyalarını, mobilyalarını, nakil vasıtalarını, Türkiye’de mevcut olan menkul gayrimenkul bütün mallarını devlete devretmiştir (Düster, Cilt:17, s.1292). Şirkete bu satın alma işlemi karşılığında yirmi sene boyunca kırk bin İngiliz lirası ödeneceği meclisteki görüşmeler sırasında Bayındırlık Bakanı Ali Çetinkaya tarafından belirtilmiştir Çetinkaya İstanbul Telefon Tesisatının 1911 senesinde imtiyaza verildiğini, 24 senedir şirket tarafından işletildiğini ve 30 sene daha imtiyaz hakkı bulunmasına rağmen şirketin satın alınmaya karar verildiğini söylemiştir (TBMMZC, D:5, C:12, İ:77, s.175).

Şirketin satın alınmasına dair kanunun gerekçesinde telefon gibi medeni yaşayışın zorunlu bir ihtiyacı olan tesisatı genişletmek ve modernleştirmenin gerekliliğine dikkat çekilmiştir. Hükümetin, yurdun bu ihtiyacını göz önüne alarak mevcut haliyle halkın taleplerini karşılayabilme hususunda yetersiz kalan şirketin devletleştirilmesi lüzumuna vurgu yapılmıştır. Bayındırlık Encümeni mazbatasında ise İstanbul gibi büyük bir şehrin telefon tesisatının hükümetin elinde bulunmasının birçok açıdan faydalı olacağı yorumunda bulunulmuştur (TBMMZC, D:5, C:12, İ:77, s.242-243).

Satın alınan şirketlerden birisi de İzmir Telefon Türk Anonim Şirketi’dir. 1925 yılında İzmir’de telefon şebekesi kurulmuş, bununla birlikte iki yüz aboneyle işletmeye açılmıştır. Sonrasında hükümet yatırım için gerekli parayı sağlaması için belediyenin İsveçli Ericsson adlı şirketle ortak olmasını onaylamıştır. Şirketin kurucuları İzmir Belediyesi ve Ericsson şirkettir. Başlangıçta iki yüz olan abone sayısı ise 1930 yılında bin üç yüze ulaşmıştır (Kubilay, 2017, s.52). Osmanlı Devleti döneminde İzmir’de resmi bir telefon imtiyazı var olmamakla birlikte çeşitli yabancı şirketlerin fiilen yürüttüğü telefon idareleri mevcuttu. Ericsson ortaklığı ile kurulan bu yapı şebekelerin tümünü konsolide eden bir yapının oluşturulmasını sağlamıştır. (Üçer, 2021, s.78).

İşletmenin satın alınması Resmi Gazetede 2 Mayıs 1938’de yayınlanmıştır. Satın alma görüşmelerini Türkiye Cumhuriyeti Hükümeti adına Bayındırlık Bakanı Ali Çetinkaya, şirket adına ise İzmir Belediyesi daimi encümen azasından Faik Ener ile telefon şirket idare meclisi üyesi ve idare direktörü Yüve Rapp gerçekleştirmiştir. Mukavelenin birinci maddesine göre işletme, bütün şebeke ve tesisatını, santrallerini, arsalarını, binalarını, atelyelerini, demirbaş eşya ve aletlerini, malzemelerini, mobilyalarını, nakil vasıtalarını, menkul-gayrimenkul bütün malları ile hak ve menfaatlerini hükümete devretmiştir (Düster, Cilt:19, s.338-339). Şirket imtiyazının, şirket tarafından temlik olunan mal, hak ve menfaatlerin bedeli olarak hükümet bir milyon iki yüz bin Türk lirası ödemeyi kabul etmiştir. Hükümet ayrıca bu parayı yirmi senede ödemeyi taahhüt etmiştir (Düster, Cilt:19, s.342).

Şirketin satın alınmasına dair meclis görüşmelerinde konuşan Trabzon Milletvekili Mithat Bey, geçmişte alınan şirketlerin imparatorluk rejimine uygun yapılar olduğunu, bunların kendilerini cumhuriyet idaresine uydurmak için çalıştıklarını, fakat bu yeni tesisin imtiyazını Cumhuriyet hükümetinin yeni verdiğini ifade etmiştir. Hükümetin takip ettiği siyaseti takip edemeyeceklerini anladıklarında bu işletmenin satışa razı geldiklerini söylemiştir. Hükümeti bu satın alma işlemi nedeniyle tebrik etmiştir (TBMMZC, D:5, C:24, İ:50, s.107).

Bayındırlık Encümeni mazbatasında İzmir telefon tesisatının satın alınmasının nedenlerinden biri telefon konuşmalarının mahremiyetini korumak olarak gösterilmiştir. Bu tesisatın hükümetin elinde bulunmasının daha güvenli bir durum yaratacağı tespitinde bulunulmuştur. Bütçe Encümeni mazbatasında ise şirketin oluşum sürecinden bahsedilmiştir. Başlangıçta işletme hakkının İzmir Belediyesine verildiği sonrasında belediyenin kendine verilen haklar doğrultusunda Ericsson Şirketiyle bir ortaklık kurduğuna değinilmiştir. Müessesenin dört yüz bin lira sermaye ile kurulduğu belirtilmiştir. Şirketin sermayesi yeterli olmadığından borçlanma yoluna gittiği fakat buna rağmen şehirlerarası tesisatın işleyebilmesi için lazım gelen işletme servisini kuramadığı, hükümetin bu servisi kendi memurlarıyla idare etmek zorunda kaldığı ifade edilmiştir. Bundan başka şirketin şehir ihtiyacını bile temin

edemediği, şehir içerisinde yapılması icap eden tesisatı bile kuramadığı tespitinde bulunulmuştur (TBMMZC, D:5, C:24, İ:50, s.148).

İzmir Telefon Türk Anonim Şirketi'nin satın alınmasına, Cumhuriyet Gazetesi birinci sayfada, millileştirilen müesseseler başlığı altında yer vermiştir. İki seneden beri devam eden müzakerelerin 25 Ocak itibarıyla olumlu sonuçlandığına değinilmiştir (Cumhuriyet, 26 Ocak 1938, s.1). Haberin devamında, İzmir telefon şebekesinin de merkezi şebekeye iltihakıyla birlikte şehirlerarası haberleşmede yaşanan zorlukların sona ereceğinden bahsedilmiştir. Su, elektrik, tramvay, telefon gibi amme hizmetlerinin hükümet, mahalli idareler ya da milli sermayelerle kurulup işlenmesinin hükümetin başlıca prensiplerinden biri olduğu yorumunda bulunulmuştur. Kısmen ecnebi idaresi altında olan İzmir Telefon İşletmesinin de umumi devlet şebekesine bağlanmış olmasının Cumhuriyet hükümetinin bu prensibi takip etmesinin kanıtlarından biri olarak gösterilmiştir (Cumhuriyet, 26 Ocak 1938, s.7).

Ulus Gazetesi ise bu gelişmeyi “Nafiamızın bir muvaffakiyeti daha” başlığıyla okuyucusuna duyurmuştur. Birinci sayfada İzmir telefonunun posta ve telgraf idaresine geçtiği bilgisi verilmiştir. Bayındırlık Bakanı Ali Çetinkaya'nın, satın alma mukavelesini imzalarken çekilen fotoğrafı konulmuştur (Ulus, 26 Ocak 1938, s.1). Sekizinci sayfada Tıpkı Cumhuriyet Gazetesinde olduğu gibi elektrik, su tramvay ve telefon gibi amme hizmetlerinin hükümet, mahalli idareler veya milli sermayeler tarafından kurulması, işletilmesi prensibini bir sahada daha tahakkuk etmesinden dolayı Bayındırlık Bakanı tebrik edilmiştir (Ulus, 26 Ocak 1938, s.8).

Son Telgraf Gazetesi ise “İzmir Telefon Şirketi de Devletleştirildi” başlığıyla bu gelişmeye yer vermiştir. Yirmi sene müddetle şirkete altmış bin lira ödeme yapılacağı, ilk taksitin ocak ayının son gününde verileceği ve şirketin devrettiği tesisatın tutarının yedi yüz yirmi iki bin liraya yakın olduğu belirtilmiştir (Son Telgraf, 26 Ocak 1938, s.2). Anadolu Gazetesi, İzmir Telefon Türk Anonim Şirketi'nin satın alınmasını “Müjde! İzmir telefonu devlete geçti” başlığıyla halka duyurmuştur. Hükümetin bu işletmeyi satın alarak millete daha faydalı hale getirmeyi düşündüğü ifade edilmiştir. Alınan habere göre şirket tesisatını devralmak üzere Posta, Telgraf ve Telefon Genel Müdürü Tevfik Bey ve İstanbul Telefon Müdürü Niyazi Bey'in pazar günü İzmir'e gelerek hükümet namına devir işlerini halledeceklerine değinilmiştir (Anadolu, 26 Ocak 1938, s.1).

Satın alınarak millileştirilen işletmelerden birisi de İstanbul Türk Anonim Elektrik Şirkettir. İstanbul'un elektrikle aydınlatılması için 1910 yılında yapılan ihaleyi merkezi Budapeşte'de bulunan Ganz Anonim Elektrik Şirketi kazanmıştır. Bu şirket, Banque Générale de Crédit Hongrois ve Banque de Bruxelles ile ortak olarak Osmanlı Anonim Elektrik Şirketi adında bir işletme kurmuştur. Müessese, 1911 yılında Silahtarağa'da bir elektrik fabrikası inşa etmiştir. Şebekeye ve abonelere 11 Şubat 1914 tarihinden itibaren elektrik vermeye başlamıştır (Karayaman, 2014, s.51).

Cumhuriyet idaresinin kurulması sonrası yabancı sermaye ile hükümet arasında yönetimindeki elektrik işletmesinde üst düzey Türk memur çalıştırmaması sebebiyle hükümetle olan ilişkileri olumsuz bir yönde ilerlemiştir. Şehremaneti arsaları üstüne ruhsatsız bir şekilde tesis edilen trafo merkezlerine tazminat ödemeyi reddeden Şirket yönetimiyle tarifelerin belirlenmesi hususunda da sorunlar ortaya çıkmıştır. Kömür fiyatlarının 1915 yılından itibaren düşüşe geçmesiyle birlikte Silahtarağa'da üretilen elektriğin ücretinde bir indirim beklentisi oluşmuştur. Elektrik Şirketi ise elindeki kömürün yüksek fiyattan alınmış kömür olduğu gerekçesiyle ücretlerde indirime gidilmesine razı olmamıştır (Arısal, 2023, s.230).

Şirketin satın alınması Resmi Gazetede 9 Temmuz 1938'de yayınlanmıştır. Satın alma görüşmelerini Türkiye Cumhuriyeti Hükümeti adına Bayındırlık Bakanı Ali Çetinkaya, şirket adına ise M. Hanri Spezial yürütmüştür. Yapılan mukavelenin birinci maddesine göre Şirket, imtiyaz haklarını ve menfaatlerini, İstanbul'un Avrupa, Anadolu yakalarında ve Adalarda bulunan elektrik tesisatını, transformatörlerini, şebekelerini, tesisatını, müştemilatını,

Silahdarağa'daki merkez fabrikasını, depolarını, mağazalarını, kömür, yağ ve her türlü elektrik aletini, makine ve muayene cihazlarını, nakil vasıtalarını, arsalarını, binalarını, demirbaş eşyalarını, menkul ve gayrimenkullerini hükümete devretmiştir(Düstur, Cilt:19, s.605). Hükümet sekizinci maddeye göre imtiyazın mubayaası ve işbu mukavelename mucibince şirket tarafından devir ve temlik olunan mallarla hakların ve menfaatlerin bedeli olmak üzere yüzde beş faizli 1938 Türk borcu tahvilleri namı ile çıkaracağı itibari resülmali bir milyon sekiz yüz yetmiş üç bin İngiliz lirası olan hamiline muharrer beheri on İngiliz liralık yüz seksen yedi bin üç yüz adet birlik tahvilâtı şirkete vermeyi taahhüt etmiştir (Düstur, Cilt:19, s.608).

Mecliste şirketin satın alma görüşmelerine dair konuşan Trabzon Milletvekili Mitat Bey, milletvekillerinin onayına sunulan bu kanunun imparatorluk devrinin o zamanki zihniyetiyle verilmiş bir imtiyaz olduğunu, bugün milli müesseselerimiz arasına girmesi için kanun teklifinin hazırlandığını belirtmiştir. Mithat Bey, şimdiye kadar gördüğü bu husustaki anlaşmalar arasında, Ereğli şirketi kanunundan sonra, bu mukavelenin en iyi şekilde yapılmış anlaşma olarak gördüğünü ifade etmiştir. Hükümeti ve Bayındırlık Bakanı Ali Çetinkaya'yı tebrik etmiştir. Antalya Milletvekili Rasih Bey ise Türk ulusunun bugüne kadar fakir kalmasının sebebinin kendi yurdunda, ekmeği yanında bekçi olarak kalmasına yol açan imtiyazlar olduğunu söylemiştir. Milli hükümetin iktisadi alandaki çalışmaları ile milletin ve memleketin gasp olunmuş haklarını geri aldığı beyan etmiştir. Artık Türk'ün kendi iradesine hakim olmanın ne demek olduğunu gözü ile gördüğünü eli ile tuttuğunu belirtmiştir. Başka uluslara başka milletlere menfaat sağlayan bir müessesenin daha Türk ulusunun eline geçmesi sebebiyle hükümete ve meclise teşekkür etmiştir (TBMMZC, D:5, C:26, İ:79, s.257-258).

Muş Milletvekili Hakkı Bey ise Çetinkaya'nın vekaleti sırasında yaptığı en büyük işlerden birinin bu şirketi satın almak olduğunu söylemiştir. Bir vakitler Türklerin demiryollarında çalıştırılmadığını, bu iş için kabiliyetinin olmadığına dair propagandalarının yapıldığını, Ermeniler, Yahudiler veya ecnebilerin bu işlere alındığını ifade etmiştir. Fakat demiryolları devlet demiryolları olunca, Türklerin demiryollarını Almanların hakim olduğu zamanından daha iyi idare ettiğini bunu da bütün dünyanın gördüğünü iddia etmiştir. Şimdi bu elektrik işlerinin de iyi idare edileceği düşüncesini dile getirmiştir. Türk'ün ruhunda yüksek kabiliyetin var olduğunu söylemiştir. Bayındırlık Bakanı Ali Çetinkaya'dan ne kadar yabancı müessese varsa hepsini almasını istemiştir (TBMMZC, D:5, C:26, İ:79, s.258).

İçel Milletvekili Fikri Bey, Lozan'da kapitülasyonların kaldırıldığını fakat İstanbul Elektrik Şirketinin bu kapitülasyonlar mahiyetinde bir işletme olduğu yorumunda bulunmuştur. İşgal döneminde şirketin başına Belçikalı Hanses'in getirildiğini söylemiştir. Bu kişinin Türklerin dışındaki diğer milletlere mensup olan kişileri kolladığını, şirkette çalışan 476 işçinin 91'inin gayri Türk olduğunu ve şirketin en mühim yerlerindeki şeflerin bunların arasından seçildiğini belirtmiştir. Türklerin terfi ve taltif yönünden onun nazarına göre en son sırada geldiğini iddia etmiştir. Memlekette bulunan buna benzer şirketlerin yakın zamanda milletin malı olmasını umduğunu meclis kürsüsünden dile getirmiştir. Yazdığı şu şiiri kürsüden okumuştur;

“Türkiye'ye yeniden can verirken Atatürk,
Her alanda düşmanı devirirken Atatürk,
Bayar Hükümeti halledecek her işi,
Dünyayı ısıttıkça Atatürk'ün güneşi.
İktisadî üstünlüğümüz erecek gökteki aya,
İmtiyazlı şirketler iyi ki çarptı Çetinkaya'ya” (TBMMZC, D:5, C:26, İ:79, s.258).

Bayındırlık Bakanı Ali Çetinkaya ise meclisteki konuşmasında şirket temsilcisi Spesial ile dört defa müzakere edildikten sonra sonuca ulaşıldığını ifade etmiştir. Şirkete ödenecek bedelin Türk parası olarak karşılığının on bir milyon sekiz yüz bin lira olduğunu açıklamıştır (TBMMZC, D:5, C:26, İ:79, s.260). Kanunun esbabı mucibesinde elektrik şirketinin, teşekkülünden bugüne kadar olan harp ve mütareke zamanlarında, Lozan görüşmeleri sıralarında ve sonraki zamanlarda fırsat ve vaziyetlerden istifade ederek daima imtiyaz

mukavelename ve şartnamesinin esas maddelerini kendi menfaatleri ile tadil etmiş olduğu şartname ve mukavelename hükümlerine aykırı olarak halkın ve Hükümetin hak ve menfaatlerini suiistimal ettiği vurgulanmıştır. Taahhüt ve vecibelerini hiçbir zaman doğru yapmadığı ve yapmak istemediği, halktan fazla para aldığına da tespit edildiğine değinilmiştir. Şirketin satın alınmasının amme hizmetlerinin millileştirilmesine dair olan Cumhuriyet Hükümeti prensibi ve Hükümetin bu husustaki programı noktasından da lüzumlu görüldüğü düşüncesine de yer verilmiştir (TBMMZC, D:5, C:26, İ:79, s.274-275).

Bayındırlık encümeni mazbatasında da şirketin alınmasının yabancı şirketleri millileştirme gayesine uygun olduğu ifadesi yer almıştır. Bütçe encümeni mazbatasında ise “*Şerefli ve müstakil varlığımız içinde bir diken gibi yaşayan ve mütemadi surette millî menfaatlerimizi hiçe saymaktan ve mukavele hükümlerini bulduğu her fırsat ve vesileden istifade sureti ile daima kendi lehine tatbik etmekten çekinmeyen bu şirketten memleketin kurtarılması*” gerekliliğine değinilmiştir (TBMMZC, D:5, C:26, İ:79, s.277-279).

Ulus Gazetesi bu şirketin satın alınmasını birinci sayfadan “*İstanbul elektrik şirketini nasıl ve hangi şartlarla satın aldık?*” başlığıyla halka duyurmuştur (Ulus, 23 Haziran 1938, s.1). Sekizinci sayfasında Bayındırlık Bakanı Ali Çetinkaya’nın mecliste bu hususta yaptığı konuşmaya yer vermiştir (Ulus, 23 Haziran 1938, s.8). Akşam gazetesinde de aynı şekilde şirketin satın alındığı bilgisi ve Ali Çetinkaya’nın meclisteki söylevi okuyucuyla paylaşılmıştır (Akşam, 23 Haziran 1938, s.1). Kurun Gazetesinin bu konudaki haberinde ise İstanbul Elektrik Şirketini satın alma mukavelesinin mecliste onaylandığına değinilmiştir (Kurun, 23 Haziran 1938, s.1). Dördüncü sayfada diğer gazeteler gibi bakanın meclisteki konuşması verilmiştir (Kurun, 23 Haziran 1938, s.4).

2. Rıhtım Şirketlerinin Millileştirilmesi

Cumhuriyet dönemi liman ve rıhtımlarda millileştirme ilk olarak Haydarpaşa Limanının satın alınması ile gerçekleştirilmiştir. Bu limanın ve rıhtımın inşası Anadolu Demiryolları Şirketi tarafından tamamlanmıştır (Bozdemir, 2011, s.270). Osmanlı Devleti’nin son döneminde Anadolu Demiryolu hattının hisselerini Almanlar, Şark Demiryolu Bankasına devretmiştir. Daha sonra İngilizler bu hisseleri satın almaya başlamıştır. Anadolu Şimendiferleri Şirketi, Haydarpaşa Liman Şirketi, Mersin Tarsus Adana Hattı Şirketi Haziran 1920’de Şark Demiryolları Bankasına aittir. Sonrasında Şark Demiryolları Bankası diğer iki bankayla ve başka bazı kuruluşların bulunduğu bir İngiliz sermaye grubu ile kendi aralarında anlaşıp Türkiye Milli Demiryollar Şirketi adıyla bir şirket oluşturmuştur. 21 Eylül 1923 tarihinde Yedisi İngiliz olmak üzere 14 üyeden oluşan bir idare meclisi de oluşturulmuştur. 22 Nisan 1924 tarihinde Haydarpaşa Limanının satın alınması için hükümet, meclisten yetki almıştır (Düstur, Cilt:5, s.1126).

Resmi Gazetede 12 Ocak 1929’da yayınlanan kanunda Haydarpaşa Limanının hükümet tarafından satın alındığı belirtilmiştir. Görüşmeleri Türkiye adına Maliye Bakanı Saraçoğlu Şükrü Bey, şirket adına ise Kurt Vaygelt ve Mösyö Pol Maysner yapmıştır (Düstur, Cilt:10, s.153). Haydarpaşa Limanı Anlaşmasının birinci maddesine göre ise şirket Haydarpaşa garını, limanını, rıhtımlarını, antrepolarını, tesisat ve malzemelerini, işletme hakkını hükümete devretmiştir. Hükümet, bütün bu tesisler için sekiz milyon dokuz yüz beş bin iki yüz elli İsviçre Frank’ı ödemeyi kabul etmiştir (Düstur, Cilt:10, s.176-177).

Satın alınan şirketlerden birisi İzmir Rıhtım Şirketi’dir. Dussaud kardeşler tarafından rıhtımın yapımına 1869’da başlanmış, 1876 yılında inşaatı tamamlanmıştır (Kütükoğlu,2011, s.510-513). 31 Mart 1893 tarihli İzmir Fransız Ticaret Odası Aylık Bülteninde İzmir Rıhtım Şirketi ile alakalı bir yazı yer almıştır. Yazıda şirketin Fransız şirketleri arasında öne çıkanlardan biri olduğu yorumunda bulunulmuştur. Marsilya, Trieste, Cherbourg limanlarını da inşa etmiş olan Dussaud kardeşlerin başarılı birer girişimci olduklarına değinilmiştir. Liman inşa edilmeden evvel gemi ve vapurların mallarını ancak tekneler aracılığıyla yükleyip boşaltabildiği bilgisi verilmiştir (Adak, 2022, s.155).

İzmir Ticaret ve Sanayi Odasından 09.01.1929 tarihinde Adalet Bakanı ve İzmir Milletvekili Mahmut Esat Bey'e gönderilen yazıda, İzmir Rıhtım Şirketinin satın alınmasının memlekete faydalı bir hizmet olacağını, beş altı sene içerisinde şirket için verilen parayı işletmenin karından çıkartacağını belirtmiştir. Aynı zamanda İzmir'de liman işlerinin de tek bir elden yürütülmesinin sağlanacağı ifade edilmiştir (BCA; 230-0-0-131-18-1).

İzmir Rıhtım Şirketinin satın alınmasında yolsuzluk iddialarının da payı vardır. Hükümet bu yolsuzluk iddialarının soruşturulması için bir komisyon görevlendirmiştir. Bu komisyon şirket idaresinin büyük suistimallere sebebiyet verdiğini, tahkikatın büyütülerek soruşturmanın ceza mahkemelerine taşınması gerektiğini belirtmiştir. Hükümet bu iddialar neticesinde 09.01.1932'de şirkete el koyma kararı almıştır (BCA; 30-18-1-2-25-3-10.). Rıhtım Şirketindeki yolsuzlukları ihbar edenlere ise ikramiye verilmiştir. Bu hususta çıkartılan kararnamede, İzmir Rıhtım Şirketi hesap ve yolsuzluklarının soruşturulması sırasında, eksper sıfatıyla çalışarak birçok rapor vermiş ve imtiyazın satın alınması veya feshi için teşebbüslerde bulunan Mösyö Armao ve Kaporal'a rıhtım hasılatından on bin lira adı geçen isimlerle birlikte aynı maksatla çalışmış olan Mösyö Fernan Gifre'ye on bin lira, Rıhtım Şirketinin Yunan hükümetinden rıhtım vergisi tahsil edip hükümetten saklamış olduğunu ihbar etmiş olan Asım Bey'e iki bin, işletmenin muamelat ve hesaplarındaki yolsuzlukları haber vermek suretiyle tahkikatın başlamasında etkili olan İzmir Belediye Başmüfettişi Şükrü Bey'e de bin lira verilmesi 13.06.1933 tarihinde kararlaştırılmıştır (BCA; 30-18-1-2-37-44-20). 19.06.1933 tarihli kararnamede ise Bayındırlık Bakanlığının teklifi üzerine Mösyö Armao, Kaporal ve Fernan Gifre'ye dörder bin, Asım Bey'e yedi yüz Şükrü Bey'e de üç yüz yirmi beş lira daha verilmesinin kabul edildiği ifade edilmiştir (BCA; 30-18-1-2-37-47-17).

Resmi Gazetede şirketin satın alınması 25 Haziran 1933 tarihinde ilan edilmiştir. Satın alma görüşmelerini Türkiye Cumhuriyeti Hükümeti adına Bayındırlık Bakanı Hilmi Bey, şirket adına ise vekil olarak Mösyö Metr Margeri yapmıştır. Anlaşmanın birinci ve ikinci maddelerinde İzmir Rıhtımının bütün müstemilatını, idare merkez binasını, kömür deposu ve mağazalarını, hangarını, balıkhanesini, deniz üstündeki banyo tesisatını, Alsancak iskelesinde bulunan muhafaza binasını, tramvay hattını, arabaları, atları, bekleme mahallerini, mobilyaları ve eşyalarını, tramvay ahırları ve idarehanesi müstemilatını ve dördüncü maddede belirtilen arsalar dışındaki arsaları hükümete devrettiği ifade edilmiştir (Düstur, Cilt:14, s.558-559). Beşinci maddede şirkete ödenecek bedel yedi milyon sekiz yüz yirmi yedi bin dört yüz seksen frank olarak gösterilmiştir. Bu ödemenin taksitler halinde gerçekleştirileceğinden bahsedilmiştir (Düstur, Cilt:14, s.560).

İktisat encümeni mazbatasında şirketin satın alınmasının iktisadi açıdan uygun ve memleket faydasına görüldüğü belirtilmiştir. Bunun yanı sıra mazbatada, saltanat devrinde verilen kötü şartlara sahip imtiyazlardan birinin daha millileştirmesi nedeniyle hükümet tebrik edilmiştir (TBMMZC, D:4, C:16, İ:70, s.3).

Millileştirilen şirketlerden biri de İstanbul Rıhtım, Dok ve Antrepo Şirkettir. İstanbul limanının modernizasyonu için önce 1879 yılında Osmanlı Fenerler İdaresi imtiyaz sahibi Mişel Paşa'ya inşa ve işletim hakkı verilmiştir. Ancak rıhtımların inşası bu idare tarafından gerçekleştirilmemiştir. Sonrasında Dersaadet Rıhtım, Dok ve Antrepolar Şirketi, Credit Lyonnais Bankasının 23 Milyon Frank sermaye desteği ile 17 Kasım 1890'da kurulmuştur. Şirkete Limanın işletme, idare ve inşa imtiyazı verilmiştir. Şirketin ismi sonrasında İstanbul Rıhtım, Dok, Antrepo Türk Anonim Şirketi olmuştur. İşletmenin başında yine Mişel Paşa yer almıştır (Binagul, 2022, s.83). Limanların inşası bu teşekkül tarafından gerçekleştirilmiştir (Örenç, 2016, s.258).

Kurulan şirketin idari, ekonomik, işleyiş yapısını ve amacını ortaya koyan nizamname hazırlanmıştır. Nizamnamede şirketin kuruluş maksadı Haliç'in her iki tarafına liman, rıhtım etrafına antrepo, dok ve mağaza yapmak olarak gösterilmiştir. Bununla birlikte şirkete bırakılan veya işletme tarafından satın alınarak denizin doldurulmasıyla kazanılan arazinin satış, kira veya

değiş tokuşu, rıhtım güzergahında tramvay işletmesi, sahiller arası vapur işletilmesi, şirketin amacına uygun olarak emlak ve bankalarla ilgili işlemler yürütmek hakları arasında yer almıştır (Binagul, 2022, s.83).

Şirketle Türk işçi çalıştırma hususunda sıkıntı yaşanmıştır. Bayındırlık Genel Müdürlüğünün 30 Kasım 1927'deki bir yazısında, İstanbul Rıhtım, Dok ve Antrepo Türk Anonim Şirketinde Türkçe bilmeyen, ırk ve nesil açısından Türk olmayan Rumların istihdam edildiğinden bahsedilmiştir. Bu gibi Türk olmayan anasının yerine Türklerin yerleştirilmesi gerektiği ifade edilmiştir (BCA; 230-0-0-82-75-10).

1934 yılı Bayındırlık Bakanlığı bütçesi görüşmelerinde de şirket hakkında mecliste olumsuz beyanlarda bulunulmuştur. Malatya Milletvekili Hilmi Bey, ülke içerisindeki yabancı şirketlerin millileştirilmesi nedeniyle hükümete teşekkür etmiş, İstanbul Rıhtım Şirketi hakkında Bayındırlık Bakanı Ali Çetinkaya'nın görüşünü sormuştur. Söz alan Bakan Çetinkaya, İstanbul rıhtım şirketinin elde ettiği imtiyazın Türk Milleti için bir facia olduğunu söylemiştir. İşletmenin sorumluluklarını yerine getirmeyip kendi oluşumun menfaatini sağlamaya çalıştığını ifade etmiştir. Cumhuriyet idaresinin bu şirketi tetkik etmeye başladığını, üzerine düşen vazifeleri yapması hususunda telkinde bulunulduğunu açıklamıştır (TBMMZC, D:4, C:22, İ:60, s.448-449).

İstanbul Rıhtım, Dok ve Antrepo Şirketinin millileştirilmesi Resmi Gazetede 1 Ocak 1935'de yayınlanmıştır. Satın alma görüşmelerini şirket adına idare meclisi azası Michel Canonge gerçekleştirmiştir (Düstur, Cilt:16, s.335). Türkiye Cumhuriyeti Hükümetini adına ise Adalet Bakanı Şükrü Saraçoğlu Bey görüşmelerde temsil görevini yürütmüştür (BCA; 30-18-1-2-38-57-2).

Mevzubahis Kanununun ikinci maddesinde şirketin beş yüz yetmiş bin üç yüz otuz sekiz Türk lirası olan borcunu devletin üstüne aldığı belirtilmiştir. Mukavelenamenin birinci maddesinde şirketin, Galata sahili ile İstanbul sahilinde tesis ettiği rıhtımları, gayrimenkul malları ve bütün eşyalarını devlete devrettiğinden bahsedilmiştir (Düstur, Cilt:16, s.335-336). İşletmenin satın alınması için 1935 yılından itibaren hükümetin üç yıl içerisinde bir milyon dört yüz bin frank, geri kalan otuz bir milyon beş yüz seksen bin yüz otuz sekiz frangi ise 40 senede taksitlerle vereceğine değinilmiştir (Düstur, Cilt:16, s.337-338).

Şirketin satın alınmasına dair meclis görüşmelerinde görüş bildiren Adalet Bakanı Şükrü Saraçoğlu, kamu hizmetlerini devletleştirme prensibini hayata geçirmeye devam ettiklerini ifade etmiştir. Yakın bir zamanda devletleştirme hamlelerinin faydalarının görüleceğinden emin olduğunu söylemiştir. *"Bu yeni malımız ulusumuza mutlu ve kutlu olsun"* diyerek sözlerini tamamlamıştır. Bayındırlık Bakanı Ali Çetinkaya, bu şirkete imtiyazın 1890'da 80-90 yıl süreyle verildiğini, işletmenin İstanbul ve Galata tarafında rıhtımlar ve antrepolar yapmakla yükümlü olduğunu fakat bu sözlerini yerine getiremediğini ifade etmiştir. Yalnız İstanbul Galata tarafına bir kısım rıhtım yapıldığını ancak antrepoların inşa edilmediğini söylemiştir. Hükümetin 1928 yılından itibaren şirketi tetkik ettiğini ve satın alabilme imkanlarını araştırdığını hatırlatmıştır. Tetkikler neticesinde işletmenin üzerine düşen sorumlulukları yerine getirmediğinden emin olduğunu beyan etmiştir. Şirketin satın alınması sebebiyle mutluluk duyduğunu meclis kürsüsünden dile getirmiştir (TBMMZC, D:4, C:25, İ:21, s.294).

Söz alan Antalya Milletvekili Rasih Bey ise geçmişteki istibdat hükümetinin ülkenin her parçasını şuarsuzca satarak milleti yurtsuz, yuvasız ve sefil halde bıraktığını belirtmiştir. Bu satın alma işlemine atfen istiklal mücadelesinin zaferlerine devam ettiğini beyan etmiştir. Yapılan işin çok büyük olduğunu, şimdiye kadar yurdu kemiren şirketlerden imtiyaz haklarının alınarak milletin öz evlatlarına verildiğine dikkat çekmiştir. Hükümeti bu eylemi nedeniyle tebrik etmekle birlikte *"yurdun bağına saplanmış ne kadar kazık varsa"* hükümetten bunların söküp atılmasını rica etmiştir (TBMMZC, D:4, C:25, İ:21, s.295-296).

Gümüşhane Milletvekili Hasan Fehmi Bey, Türkiye'nin imparatorluk yönetiminde üç esaslı zincirin esareti altında olduğu yorumunda bulunmuştur. Bunlardan birincisi olan Kapitülasyonların Lozan'da söküldüğünü, ikincisi olan Duyunu Umumiye'nin de Hükümet tarafından bertaraf edildiğini, üçüncü sırada olan ölçsüz imtiyazların da ortadan kaldırılmasının memnuniyet verici olduğuna değinmiştir (TBMMZC, D:4, C:25, İ:21, s.296).

Eskişehir Milletvekili Emin Bey ise şirketin halîçte rıhtım yapmadığı halde bunun parasını aldığı, büyük bir şirket olmasına rağmen ne sermayesinin ne de kendisinin memleketeye bir faydasının dokunmadığını ifade etmiştir. Bakan Ali Çetinkaya'yı kast ederek şirketin Çetinkaya'ya çarptığını ve devrildiğini söylemiştir (TBMMZC, D:4, C:25, İ:21, s.297).

Şirketin satın alınmasına dair bütçe encümeni mazbatasında işletmenin alınmasıyla birlikte memleketin ekonomik hayatında kıvanca değer bir adım atıldığından ve mühim bir müessesenin devletleştirilmesi işinin başarıyla tamamlandığından bahsedilmiştir (TBMMZC, D:4, C:25, İ:21, s.2).

Cumhuriyet Gazetesi birinci sayfada "*Dördüncü Meclis İşini Bitirdi*" başlıklı haberinde hükümetin dün onaylamış olduğu 24 kanun arasında İstanbul Rıhtım, Dok ve Antrepo Şirketinin satın alınmasına dair kanununun da bulunduğuna değinmiştir (Cumhuriyet, 24 Aralık 1934, s.1). Ayrıca gazete şirketin alınmasına dair meclis görüşmeleri sırasında görüş bildiren Bayındırlık Bakanı Ali Çetinkaya ve Adalet Bakanı Şükrü Saraçoğlu'nun konuşmalarına yedinci sayfada yer vermiştir (Cumhuriyet, 24 Aralık 1934, s.7). Milliyet Gazetesi de benzer şekilde müessesenin satın alınmasına dair kanuna ve Çetinkaya ile Saraçoğlu'nun meclisteki konuşmalarına gazetede altıncı sayfada yer ayırmıştır (Milliyet, 24 Aralık 1934, s.6).

Ulus Gazetesi, bu gelişmeyi "İstanbul rıhtım şirketinin ulusça satın alınması" başlığıyla halka duyurmuştur. (Ulus, 24 Aralık 1934, s.1) Necip Ali Küçük yazısında dün son toplantısını gerçekleştiren meclisin, şirketin satın alınmasını onaylayarak tarihi bir karar aldığı belirtmiştir. İmparatorluk zamanında ulusun kapitülasyonlar nedeniyle siyasi gücünün zayıflatıldığını, hasta adam olarak anıldığını vurgulamıştır. Bununla beraber verilen imtiyazlarla ekonomik açıdan devletin zehirlendiği yorumunu yapmıştır. Yabancı sermayenin genel itibarıyla bir ülke için faydalı mahiyet taşıdığını, fakat konu Türkiye olunca yatırım için gelenlerin memleketi yükseltmekten ziyade siyasal birtakım hedeflerin peşinden koştuğu görüşünü satırlarına taşımıştır. İstanbul, İzmir Rıhtım Şirketleri ve Aydın Kasaba Demiryollarının sırf bu düşünceden doğmuş birer kurum olduklarından bahsetmiştir. Ulusun bu mukaveleyle elde ettiği faydaların büyük olduğunu ifade etmiştir. Bu nedenle tarihsel bir kazancın elde edilmesinde büyük emeği olan Ali Çetinkaya ve Şükrü Saraçoğlu'na teşekkür etmiştir (Ulus, 24 Aralık 1934, s.3).

Kurun Gazetesi, "*Ökonomik Hayatımızda Kıvanca Değer Bir Adım Kurultay Rıhtım Şirketi Mukavelesini Onayladı*" başlığıyla birinci sayfada satın alma yer vermiştir (Kurun, 24 Aralık 1934, s.1). Diğer gazeteler gibi Kurun'da bakanların meclis konuşmalarını satırlarına taşımıştır (Kurun, 24 Aralık 1934, s.4). Haber Gazetesi ise Rıhtım şirketinin satın alınmasını ekonomi alanında sevince değer bir adım olarak nitelmiştir (Haber, 24 Aralık 1934, s.2).

Meclis Başkanı Kazım Özalp, meclisin dördüncü devresinin kapanışı münasebetiyle yaptığı konuşmada sözü ekonomideki millileştirme hamlelerine getirmiştir. Sanayi sektöründeki icraatlar ile Türk ulusunun yabancıya el açmayarak kendi çalışmasının verimiyle yaşayacağını ve olgunlaşacağını söylemiştir. Özalp, ulusa ait olması gereken demiryolu, rıhtım ve bunlar gibi yabancıların elinde bulunan şirketlerin takip edilen siyaset doğrultusunda millileştirilerek, pek yararlı bir ülkünün gerçekleştirildiğini vurgulamıştır. Bu unutulmaz işlerden dolayı yurdunu seven her Türk'ün, milletvekillerini bugünde yanında saygı ve övgüye layık göreceğini belirtmiştir (TBMMZC, D:4, C:25, İ:21, s.310).

Sonuç

İttihat Terakki yönetimi sırasında başlayan ekonomide milliyetçi politikalar, cumhuriyetin ilan edilmesinden sonra da devam etmiştir. Atatürk, mecliste yaptığı konuşmalarda ve yazılarında stratejik öneme sahip olan demiryolu, elektrik, rıhtım, maden işletmeciliği alanlarında devlet kontrolünün sağlanmasına dikkat çekmiştir. Türkçü aydınlardan biri olan Ziya Gökalp'te şiirlerinde ve yazılarında ekonomide Türk hakimiyetinin sağlanmasının yolunun şirketlerin Türklere ait olması, Türk tüccar sınıfının oluşması ve birbirini desteklemesi hususuna bağlı olduğunu vurgulamıştır. Bu tarzda bir düşüncenin oluşmasının nedenlerinden biri güvenlik endişesidir. Milli Mücadele yıllarında yabancıların ülkeyi işgal etmesi ve bu sırada azınlıkların Türk Milletine karşı gösterdikleri olumsuz tavır bu düşüncenin zihinlerde yer etmesine sebep olmuştur.

Güvenlik endişesinin yanı sıra mecliste milletvekillerinin şirketlerin satın alınması hususunda dikkat çektiği hususlardan biri de bu imtiyazların ülkenin lehine olmaktan çok şirketin lehine olacak şekilde verilmesi olmuştur. Milletvekilleri, yaptıkları konuşmalarda bu şirketlerin çok uzun süreleri kapsayacak imtiyazlara sahip olduğunu, taraflarca imzalanmış olan sözleşmelerde belirtilen şartları yerine getirmek konusunda isteksiz olduklarını söylemiştir. Bunların yanı sıra hükümet bu dönemde şirketleri millileştirme politikasıyla birlikte iş sahasındaki yabancıların ve azınlıkların payının azaltılması ve yerlerine Türk işçi ve uzmanların yerleştirilmesi hususunda da çalışmalar gerçekleştirmiştir. Bazı şirketlerin bu politikaya direnç göstermesi işletmelerin satın alınmasında etkili olan sebeplerden biri olmuştur. Bunun dışında millileştirme politikasının ortaya çıkmasında birçok yabancı şirketin hakkında ortaya çıkan yolsuzluk iddialarının da payı vardır. Bunların bir kısmı yargıya taşınmış, usulsüz işleri ihbar eden şirket personelleri hükümet tarafından ödüllendirilmiştir. Satın alma görüşmelerini yürüten bakanlar, mecliste yaptıkları konuşmalarda bu şirketlerin uygun fiyatlara alınarak bütçeye yük olmaması hususuna özellikle gayret gösterdiklerini sıklıkla vurgulamışlardır. Hükümet, işletmelerin satın alma ücretini uzun vadeli taksitlere bölmüştür. Millileştirmelerde masrafların büyümesine engel olma düşüncesi, şirketlerle yapılan müzakerelerin kimi zaman uzamasına sebebiyet vermiş olsa da bakanlar ülkenin ekonomik olarak zora girmemesi için yoğun çaba sarf ettiklerini meclis kürsüsünden ifade etmişlerdir.

Milletvekilleri, hükümetin yürüttüğü satın alma görüşmelerini ve sonuçlarını genellikle olumlu karşılamış ve tebriğe değer bulduklarını ifade etmişlerdir. Bununla birlikte Osmanlı Devleti döneminde verilen işletme haklarının memleketin lehine olmadığı hususu üstünde birçok kez durmuş millileştirmeleri istiklal mücadelesinin devamı olarak gördüklerini belirtmişlerdir. Devletin bu alanlardaki şirketleri yabancı yatırımcılardan daha iyi işleteceği görüşünü savunmuşlardır. Görüldüğü üzere vekiller millileştirme hususunda hükümete tam destek vermiştir. Gazeteler ise hükümetin yürüttüğü bu millileştirme politikasına genel itibarıyla olumlu bir gözle bakmıştır. Bu husustaki gelişmelere ayırdıkları sütunlarda satın alma işlemlerine dair bilgilere yer verilmiş ve bu hamlelerden duyulan memnuniyet ifade edilmiştir. Konulan başlıklarda Türk ve Türklük vurgusu dikkat çekmektedir. Sonuç olarak yürütülen politika doğrultusunda elektrik, telefon ve rıhtım şirketleri millileştirilerek devletin bu alandaki kontrolü sağlanmıştır.

Kaynakça

Adak, U. (2022). Uluslararası İmtiyaz Mücadeleleri Bağlamında On Dokuzuncu Yüzyılda İzmir Limanı, *Alınları Sosyal Bilimler Dergisi*, 2, (6), 145-157.

Akşam

Alşan, R. (1990). Cumhuriyetin Kuruluşu ve İlk On Beş Yılında PTT İşletmesi, *Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi*, (6),17, 391-420.

Anadolu

- Arısal, M. (2023). İstanbul'da Yabancı Sermaye Eliyle Yürütülen Elektrik İşleri (1910-1937), *Afyon Kocatepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 1, 25, 215-243.
- Atatürk, M.K. (2010). *Medeni Bilgiler*, İstanbul: Toplumsal Dönüşüm Yayınları.
- Bali, R.N. (2020). *Cumhuriyet Yıllarında Türkiye Yahudileri Bir Türkleştirme Serüveni 1923-1945*, İstanbul: İletişim Yayınları.
- BCA; 230-0-0-0-131-18-1.
- BCA; 230-0-0-0-82-75-10.
- BCA; 30-18-1-1-22-76-8
- BCA; 30-18-1-2-24-77-1
- BCA; 30-18-1-2-25-3-10.
- BCA; 30-18-1-2-37-44-20.
- BCA; 30-18-1-2-37-47-17.
- BCA; 30-18-1-2-38-57-2.
- BCA; 30-18-1-2-46-50-19.
- Binagül Varlı, A. (2022). Erken Cumhuriyet Döneminde Umumi Mağazacılık, *Ardahan Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 1, (4), 81-88.
- Bozdemir, M. (2011). *Osmanlı'dan Cumhuriyete Endüstriyel Mirasımız*, İstanbul: İstanbul Ticaret Odası Ekonomik ve Sosyal Tarih Yayınları.
- Cumhuriyet
- Düster V (Üçüncü Tertip), İstanbul-1931.
- Düster XIX (Üçüncü Tertip), Ankara-1956.
- Düster XVI (Üçüncü Tertip), Ankara-1955.
- Düster XVII (Üçüncü Tertip), Ankara-1936.
- Haber
- Hakimiyeti Milliye
- Hut, D. (2015). İstanbul Haberleşme Tarihi, C. Yılmaz (Ed), *Antik Çağdan XXI. Yüzyıla Büyük İstanbul Tarihi içinde*, İstanbul: İBB Kültür Aş.
- İnan, A. (1972). *Devletçilik İlkesi ve Türkiye Cumhuriyetinin Birinci Sanayi Planı*, Ankara: Türk Tarih Kurumu Basımevi.
- İnsel, A. (2020). Milliyetçilik ve Kalkınmacılık, T. Bora-M. Gültekingil (Ed), *Modern Türkiye'de Siyasi Düşünce Milliyetçilik içinde* (ss. 763-776). İstanbul: İletişim Yayınları.
- Kantar, G. (2019). Milliyetçilik Anlayışının Atatürk Dönemi Türk Yönetim Sistemine Yansımaları, *İnsan ve Toplum Bilimleri Araştırmaları Dergisi*, 3, (8), 2141-2156.
- Karakışla, Y. S. (2014). *Osmanlı Kadın Telefon Memureleri (1913-1923)*, İstanbul: Akıl Fikir Yayınları.
- Karayaman, M. (2014). Ankara Elektrik Türk Anonim Şirketi Tarihçesi, *Osmanlı Bilimi Araştırmaları Dergisi*, 1, (6), 50-72.
- Koraltürk, M. (2011). *Erken Cumhuriyet Döneminde Ekonominin Türkleştirilmesi*, İstanbul: İletişim Yayınları.

Kubilay, Ç. (2017). 1923-1939 Yılları Arasında Türkiye’de Telekomünikasyon Politikaları, *Ankara Üniversitesi İLEF Dergisi*, 2, (4), 37-66.

Kurun

Kütükoğlu, M. S. (2011). İzmir Rıhtımı İnşaatı ve İşletme İmtiyazı, *İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Tarih Dergisi*, 32, 495-558.

Milliyet

Örenç, A.F. (2016). *Modern İstanbul Limanı'nın İnşası Sürecinde Galata ve Eminönü Semtlerinde Kentsel Değişim*, IV. Uluslararası Osmanlı İstanbulu Sempozyumu Bildiri Kitabı, İstanbul 29 Mayıs Üniversitesi, İstanbul.

Özçelik Ö. ve Tuncer, G. (2007). Atatürk Dönemi Ekonomi Politikaları, *Afyon Kocatepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 1, (9), 253-266.

Pamuk, Ş. (2020). *Türkiye'nin 200 Yıllık İktisadi Tarihi*, İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları.

Son Telgraf

Toprak, Z. (1995). *Milli İktisat-Milli Burjuvazi*, İstanbul: Tarih Vakfı Yurt Yayınları.

Toynbee, A. ve Kirkwood, K. (2017). *Türkiye Bir Devletin Yeniden Doğuşu*, İstanbul: Örgün Yayınları.

Türkiye Büyük Millet Meclisi Zabıt Ceridesi, Devre: 1, Cilt:18.

Türkiye Büyük Millet Meclisi Zabıt Ceridesi, Devre: 2, Cilt:5.

Türkiye Büyük Millet Meclisi Zabıt Ceridesi, Devre: 4, Cilt:16,22,25.

Türkiye Büyük Millet Meclisi Zabıt Ceridesi, Devre: 5, Cilt:12,24,26.

Ulus

Üçer, S. E. (2021). Türkiye’de Telekomünikasyon Sektöründe Doğrudan Yabancı Yatırımlar: Zamanlama, Kurumsal Yapı ve Şebeke Gelişimi Açısından Bir Değerlendirme, *İstanbul Ticaret Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 40, (20), 70-96.

Yüçetürk, E. (2011). Tanzimattan Cumhuriyete Haberleşme: Mültezimlerden Konsorsiyumlara, *İstanbul Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Dergisi*, 23-24, 289-302.

Zürcher, E.J. (2017). *Modernleşen Türkiye'nin Tarihi*, İstanbul: İletişim Yayınları.

ETİK ve BİLİMSEL İLKELER SORUMLULUK BEYANI

Bu çalışmanın tüm hazırlanma süreçlerinde etik kurallara ve bilimsel atıf gösterme ilkelerine riayet edildiğini yazar(lar) beyan eder. Aksi bir durumun tespiti halinde Afyon Kocatepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi'nin hiçbir sorumluluğu olmayıp, tüm sorumluluk makale yazarlarına aittir.